

פרק שביעי

תורת המדות

א. תורת האמת. ב. הנגיעה העצמית. ג. דרכי מדות רעות.
ד. תיקון המדות. ה. מדות טובות. ו. מעביר על מדותיו.
ז. קצרות. ח. סיוס. ט. בשולי הפרק.

יסוד גדול בתורת המוסר של ר' ישראל מסלנט הוא העיון במדות. תלמידו המובהק הגרש"ז מקלם כותב: „אדמו"ר ז"ל (ר' ישראל) פתח לפנינו עולם חדש בתורת המדות, בהן הראה את גאוניותו והאיר עיני ישראל בהליכותיו בדרכי המדות" (מתוך כת"י). חידושיו והליכותיו יצרו מסכת שלמה של תורת המדות.

א. תורת האמת.

אמת בלימוד התורה.

.....והיותר גדולה אלי היא בקשת תורת האמת... מה היא האמת? לא על הפשטות לבד תהיה האמת, כי הפשטות אינה אלא סעיף מדרכי הראיות ועל פי הרוב קושיות חמורות הנולדות מהקבכות קודמות בשילוב חזק, עומדות הכן ללחום נגד הפשטות ולחזיוה, כאשר אנו רואים בדברי התלמוד בהאוקימתות ובדברי רבותינו בעלי התוספות אשר לאורם נלך תמיד. גם לא בחידוש הקצר תתמך האמת, כי יש דבר קצר והקדמותיו משולבות בשילוב פורח באויר, עד אשר גם ריח האמת אין בו; ויש מאמר ארוך והקדמותיו משולבות בשילוב נכון, אזי בחדר האמת יבוא, אם כי נצרך לביקור רב ולחיפוש יתר, בהיות שליבותיו רבות, ואז לפעמים גם בהנתק אחת מהן — בספר האמת בל יכתב. גם לא ע"י חפץ האדם לתור אחרי תורת האמת תבנה האמת, להביא בחדרה את אשר יורנו שכלו. ומקרא מלא הוא (משלי ב'): „אם חבקשנה ככסף וגו'" ובבקשת הכסף אין די בחפץ האדם לבד, רק אם תמצאנה לו ההכנות השייכות לבקשתו, כן גם בבקשת התורה, וביתר שאת, כי בכסף היסוד הוא עזר אלקי ובתורה היסוד הכנות האדם (אם מעצמו אם מאחרים) ואז יזהיר עליו גם נוגה עליון, כי

לא בשמים היא והתורה נתונה לבני אדם; אכן לא בשביה היא אצלם להתנהג בה כחפצם, רק כבעל דעת ישרה, להקים הסיבות הטבעיות המובילות להמסובב, והוא — ידיעת האמת.

ובכלל, לבקשת תורת האמת שני יסודות: א) היכולת בטבעי; ב) הטהרה במחשבתו. היכולת — היא הבקיאות הגדולה בהקדמות והתבונה היתירה בשכל חד וישר לבנות הרכבות חזקות כראי מוצק ואחר העיון הרב על כל הצדדים לברר האמת; הטהרה — היא אשר יכנוה החכמים בשם „הכרה מדעית“ וחכמי המוסר בשם „התפשטות הגשמיות“, היינו, שיהיה הכל בודד, בלי הרכבתו עם יתר הכחות הנפשיים שבאדם, כי זולת זאת, נטיית הכחות הנפשיים הם מסכים מבדילים בינו לבין הכרת האמת, אשר גם שיקול הדעת הישר בעוזרה, והנטיה תעקמה לצעוד בדרך עקלקלות. מקור היכולת — את אשר נאצל מתבונת רבים גדולים חקרי לב, כאשר הוסכן בימי חז"ל והקדמונים רבותינו ז"ל; ויסוד הטהרה — כאשר ישו הכחות הנפשיים במשקל אחד לשני הצדדים והשכל יעמוד נצב באין מכריע ואז ה' הטוב לא ימנע טוב להולכים בתמים (בהכנה הנדרשת) להאיר עיניהם במאור תורתו. (הקדמת הגר"ס ל„התבונה“).

אמת במדות.

....עוד אחת אמרתי להעיר בדבר אמת הנוגע בתהלכות דרכי המדות וסעיפיהן, אשר האמת יקרה מאד למצוא בהן להיותן מהמפורסמות, נבדלות מ„מושכלות“ אשר גדרם האמיתי הוא „אמת ושקר“ נתלים בשכל פשוט חפשי מכל כחות הנפש, לא כן המפורסמות בגדרם האמיתי „טוב“ או „רע“, „מגונה“ או „נאה“, אם כי יסודם הוא השכל החפשי בלי נטיה צדדית, בכל זאת גם כחות הנפש יתנו חילם באופן שיהיו אסורים במאסר השכל החפשי לבל יפרצו גבול ערכם, בואת פניית הנטיה רוח מצויה היא להטות האמת אל חפץ נקנה לא אל חפץ טבעי הנטוע בלב כל איש ישר (בלתי נשחת במדותיו, במצבו הפשוט, בלי ענין כח מושך או דוחה), אשר המה יסודות ראשיים ועל פיהם יבנה השכל היקישיו בהרכבתו הנכוחה. (שם).

אמת בדין.

....כן גם בדברו הדין, אשר האמת יקר למצוא בו מסיבת נטיית הדעת לאהבה ולשנאה וכיוצא, המעור עיני פקחים. ואף אם ישמור האדם דרכו להזהר מכל חשש של נגיעת הדעת (כתובות ק"ה), בכל זאת מי יתן קו ומשקולת לדרכי הנטיה? הלא זה דרך כח נפש האדם לקשור חבל בחבל, נימא בנימא, הרכבת רעיונות וחבלים הרבה,

להוציא פרי עמל מבלי אשר ימצא האדם ראשית סיבתו, אשר אולי לזה הוזהירו חז"ל (סנהדרין ו'): „לעולם יראה דין עצמו כאילו חרב מונחת לו בין ירכותיו וגיהנם פתוחה לו מתחתיו" ולא הוזהירו כן בטריפות, יען כי בדין הנטייה עלולה למאד.

בכל זאת, אם ישים האדם לבו ונפשו לטהר מחשבתו על פי ידיעתו, היא היא רדיפת הצדק אשר ה' דורש, זהו לאמתתו (של דין) מה שהוא גדר האמת אצל דין. ואולי הוא מאמר הירושלמי (סנהדרין): „ר' יוסי בר חלפתא אתון תרי בר נש מידון קומוי אמרו לו על מנת שתדיננו דין תורה. אמר לון אני איני יודע דין תורה", כי גדר התורה היא בחינת שכל בלי נטיית הרצון כלל, מה שזה רחוק להמצא בדין, כי מי יערוך נטיית הנעלמות? לזאת, להפלות יראתו חשש אולי לא מלא חובתו.

ואולי הדבר הוא בכלל מאמר חז"ל (סנהדרין ו) „שמא יאמר הדיין מה לי בצער הזה תלמוד לומר ועמכם בדבר המשפט אין לו לדיין אלא מה שענינו ראות". כי לאחר טהרת מחשבתו אינו בטוח אם לא יד כחות נפשו באמצע, והוא מה שענינו ראות, ועמו הוא המשפט בהרכבת כחות נפשו הפרטיים, לא ע"י השכל אשר הוא כללי". (הגרי"ס „תבונה")

*

....אמר (ר' ישראל). אחרי שהתורה אינה פסוקה בשמים והיא נמסרה לחכמים בקביעות המועדים, בכריתות ומיתות בית דין, וכפי שנראה לבית דין של מטה נפסק הדין בשמים להלכה ולמעשה ואמרו חז"ל: „אין לו לדיין אלא מה שענינו ראות", אם כן צריך הדיין להשלים עצמו תחלה במדות בכדי שלא יהיה משוחד, ורק אז אפשר לומר „אין לו לדיין אלא מה שענינו ראות", כי יש לו עינים לראות. אבל אם לא השלים עצמו במדות אינו ראוי להיות דיין" (ע"פ הגרש"ז מקלם).

*

....אמר (ר' ישראל) כי התורה אינה נפסקת למעלה לפי פרטיה, אסור או מותר, חייב או פטור, והראיה לכך ממה שאמרו: „אין לו לדיין אלא מה שענינו ראות". אם כן, לפי זה, אם חסרות לו לדיין היגיעה והאמת הנצרכות לכך — אין הוא דן דין אמת". (ע"פ הגרש"ז מקלם).

*

האדם צריך לעמול בימי חנוכה, ימי הילדות, טרם הוטל עליו

צול העולם, ללמוד תורת האמת, והוא — שיעשה מעשיו מבלי כל נטיה אל רצונו. כי בלי לימוד זה, הרי בהגיע האדם אל עבודת ההוראה אין סוף לרעתו ומכשוליו. (הגר"ג אמסטרדם בשם רבו).
ב. הנגיעה העצמית.

„חכמת המוסר קשורה בחכמת הנפש וכשם שאי אפשר להיות רופא הגוף בלי ידיעת נתוח הגוף, כך אי אפשר לרפאות את הנפש בלי ידיעת נתוח הנפש; לדעת את כחות הנפש של האדם, בכדי להכיר דרכי ההטעיות הנובעות מנגיעות המדות הרעות המוטבעות באדם. ומי שאין לו ידיעה בכחות הנפש שלו, אי אפשר שלא יהא נוגע לעצמו תמיד במעשיו. וכדומה, שאמר אדמו"ר ז"ל (ר' ישראל) שתמיד יתחלף לאדם, כונותיו, הוא חושב שלחילול שמים הוא חושש והאמת היא שלחילול עצמו הוא חושש". (מתוך כת"י הגרש"ז מקלם).

*

לפעמים קורה שהאדם מרוב צדקתו ישחד את עצמו לחפש זכות על עצמו ובכך יטה מהאמת. חובתו של האדם לשום את האשמה על עצמו, להודות על האמת, ואז יהיה קרוב להכיר את האמת; וכמו שהיה אומר אדמו"ר ז"ל (ר' ישראל) תמיד: „נישט צו האָבן א פרומע נגיעה" (שלא להיות משוחד מנגיעה של יראת שמים). (מתוך דברי הגרש"ז מקלם).

*

הגר"ס היה אומר: עלינו להתכונן בתופעה זו: אדם הולך לשמוע דרשה אז לעשות דבר מצוה, ובמרוצתו עלול הוא להחריב את העולם כולו; מוזיק הוא ומחבל ואינו חושש בכך, שכן הלא רץ הוא לדבר מצוה! אף שהוא עצמו יודע היטב שאסור להזיק ולחבל בחברה, אבל הנגיעה הצדקותית הזאת, שהוא הולך לשמוע דרשה, היא המתרת לו כל התורה כלה, כאילו אין סכנה כסכנתו והיא הליכתו לדבר מצוה. (ע"פ הגר"י לבוביץ ז"ל, „חבר מאמרים").

*

הגר"י מסלנט היה אומר: כשאנשים פשוטים רבים ביניהם, מגיעים הם בסוף לידי פשרה והכל על מקומו יבוא בשלום. אבל רעה היא המחלוקת שהיא במסוה של „לשם שמים". מחלוקת כזו לא במהרה תשקע, כיון שהיא „לשם שמים" וב„לשם שמים" הנגיעה גדולה ועצומה, עד שכל התורה נעשית לאדם היתר במצב זה. (כנ"ל).

*

„הגר"ס חידש, שיש נגיעה של צדקות, שגם נגיעה של צדקות

היא נגיעה, ולפי הרחבת הדברים בשיחותינו יוצא שאין לך נגיעה כנגיעה של מצוה" (כנ"ל).

*

הגרי"ס היה מונע עצמו מללבוש „איצטלא דרבנן" וכל התנהגותו היתה כאילו היה אחד ה„בעלי הבתים". עיקר עבודת האדם שלימוד המוסר מחייבו, הוא, להזהר מאד מאד שלא ללבוש את האיצטלא דרבנן, שגם בעשותו מצוה יזהר שלא ישוחד ממנה, אלא להיות כאחד ה„בעלי בתים", ולהזהר שגם אז יתאימו מעשיו עם משפטי ודיני התורה. (כנ"ל).

*

„תניא שמעון העמסוני ואמרי לה נחמיה העמסוני היה דורש כל אתין שבתורה כיון שהגיע לאת ה' אלקיך תירא פירש אמרו לו תלמידיו רבי כל אתין שדרשת מה תהא עליהם אמר להם כשם שקבלתי שכר על הדרישה כך אני מקבל שכר על הפרישה עד שבא רבי עקיבא ולימד את ה' אלקיך תירא לרבות תלמידי חכמים". (פסחים כ"ב). ואמר הגרי"ס שיש להתפלל על זה, שרבי עקיבא, שלא היתה לו נגיעה כלל לדרשות האלו, מצא לפרש את ה„את" הזה: ושמעון העמסוני שעמל וטרח הרבה כל ימיו לדרוש כל האתין שבתורה, שהנם רבים מאוד, וחידושים נפלאים חידש בהם — לא חס על עמלו. כי אין ספק ששמעון העמסוני ידע גם הוא את דרשתו של ר' עקיבא שיש לדרוש „לרבות תלמידי חכמים", ואם דרשה זו נראית בעיני ר' עקיבא, כל שכן שהיתה צריכה להיות ראויה בעיני שמעון העמסוני, בכדי לקיים עי"ז את כל דרשותיו, — את כל ה„אתין" שבתורה, ולמה לא דרש? מכאן אפשר ללמוד, כמה היו רבותינו הקדושים נקיים וטהורים מכל נגיעה, אף מנגיעת יצר טוב. שכן בעיני בעל הדרשות, שמעון העמסוני, לא היה נראה פירוש זה מה שנראה בעיני ר' עקיבא. לכן ביטל את כל דרשותיו, ור' עקיבא קיים את כל דרשות שמעון העמסוני. הוא מה שביארנו לאהוב את ה' ביצר טוב לבטלו מפני אהבת האמת. (ע"פ „יסודי הדעת", ח"ב).

*

אדמו"ר (ר' ישראל) אמר כלל ביראת שמים: יסוד מונח הוא שלא יהיה אצל האדם בשום פנים „דיעבד"; כלומר, שיהיה שוה בעיניו העיון בדבר לאחר מעשה כקודם מעשה.

(עפ"י הגרש"ז מקלם, „תבונה")

פעם אחת שאלתי את אדמו"ר (ר' ישראל) מה היא התרופה למדת הכעס? והשיב לי: אם יעמול האדם במדת ההטבה — שיעשה רק טובות לחברו — תתקן ממילא מדת הכעס. (ע"פ הגר"נ אמסטרדם, „אור המוסר“).

קפדנות.

שמעתי ממנו (מר' ישראל) רעיון ועצה כיצד להשקיט כעס וקפדנות, והוא שיתבונן במה שאמרו חז"ל (ברכות): „כל מי שיש בו יראת שמים דבריו נשמעים“, ואם דבריו אינם נשמעים מה לו לכעוס על אחרים שאינם עושים רצונו, יכעס על עצמו שאין בו יראת שמים. (ע"פ הגר"נ אמסטרדם, „אור המוסר“).

*

שאלתי ממנו (מר' ישראל) תרופה למדת הקפדנות, והשיב לי, שיתבונן האדם בדרכי העולם בעניניהם לפי ציור זה: עשיר גדול אשר תמיד הוא מלוכש בגדים יקרים ומקפיד על הנוי והקשוס, וכשיוזמן, ויהא שרוי בדאגה גדולה — כגון תשלום חוב גדול ואין לו לשלם, והוא יוצא מביתו לבקש הלואות — האם גם אז יקפיד לצאת לרחוב עם כל הנוי והקשוס בדקדוק ובהקפדה? ברור שאז לא יקפיד כל כך, כי הדאגה הגדולה משכיחה ממנו את הדברים הטפלים. כן האדם, כשיתבונן מה חובתו בעולמן לתקן עצמו ולתקן אחרים, שהיא עבודה גדולה, הדאגה הגדולה הזאת תסיר ממנו את מחשבות ההבל על אודות דברים פעוטים כאלו להקפיד על חברו. (כנ"ל).

*

קפדנות היא אחד מארבעה אבות הטומאה, שעליה אמר אדמו"ר ז"ל, (ר' ישראל), שחזר על כל הצדדים ולא מצא בה שום דבר טוב. וכי בבל יראה ובל ימצא היא כחמץ בפסח; ובפרט כי היא תולדת הגאווה הארורה המרחקת את האדם מקונו ומתועב הוא בעיני המקום. ה' יצילנו ויעזרנו לקנות מדת הענוה הברוכה. (ע"פ הגרש"ז מקלם).

*

הוא (ר' ישראל) היה מחמיר מאד במדת ההקפדה ואמר שעל האדם לעקרה ולשרשה מכל וכל, כי היא סיבה להרבה עבירות. הוא אמר, שכמעט כל העבירות שבין אדם לחברו סיבתן היא הקפידה; ואמר, שיחשוב האדם שכל עסקי העוה"ז הם הבלים וזמן הפרידה

מהעולם אינו ידוע לאדם ואם כן על מה אני מקפיד? על עולם שאינו שלי אקפיד? (ע"פ העתק כת"י).

גסות הרוח:

שמעתי מאדמור ז"ל (ר' ישראל) הסבר למאמר חז"ל (סוטה ה'): „כל מי שיש בו גסות הרוח אפילו רוח קמעה עוכרתו" („פורענות קלה טורפתו ומאבדתו" — רש"י): האדם נתבע למעלה על מעשיו לפי גדולתו. הגדול יותר במעלות — הדרישה ממנו למעלה היא יותר גדולה. האדם המתגאה, שרואה את עצמו בעל מעלה — הדרישה ממנו למעלה היא גם כן יותר גדולה, כפי מה שהוא רואה את עצמו; ובאמת הלא איננו בעל מעלה, כי אם רק מתגאה הוא ונמצא מפסיד. לכן „אפילו רוח קמעה עוכרתו". (ע"פ הגרש"ז מקלם).

גאווה, ניצוח ועקשנות.

צריך האדם להתחכם שלא תהיה אצלו אחת מן המדות הללו; גאווה, ניצוח ועקשנות. להתרחק תכלית הריחוק מכלליהם ופריטיהם שלא יכשל חס ושלום באחת מהן; לעשות תמיד היפך הרצון. הניצוח והעקשנות הם תולדות הגאווה, שהיא אבי אבות הטומאה וגורמת לעבירות רבות. יתרגל האדם לעשות היפך הרצון בדברים קטנים, שיסבול תמיד נצחון חברו עליו, שלא ינצח את חברו שום פעם שגם כשבידו לנצחו. ההרגל בזה ישוב לו אחר כך כמו טבע וינצל מעבירות ועונשן. יחרד תמיד מאלו המדות, כי בהמצא בו אחת מהמדות הללו כבר הוא מסוכן לעבור עבירות גדולות לאין ספור. ואמר שכל ימיו היה ירא וחרד מאד משלשת אבות הטומאה: „הגאווה, הנצחון והעקשנות", שכל אחת מהמדות הללו יכולה להחריב כל העולם, חס ושלום. (ע"פ העתק כת"י).

*

רדיפת הכבוד.

אין לך אדם שמפסיד את המדות הטובות כרדיפת הכבוד וחימודו, כי הכבוד מוציא את האדם מן העולם הזה ומן העולם הבא, כמבואר באבות דרבי נתן. לכן צריך האדם למאוס בכבוד המדומה ולשנוא אותו בתכלית השנאה ואז יצליח.

(ע"פ העתק כת"י).

*

האמצעי לקנות את המדות הטובות ולהתרחק מן המדות הרעות, הוא שירגיל אדם עצמו לסבול בזיון, ולהמנע מן הכבוד ככל האפשר,

ואמר, אם יצום האדם יום אחד יחלש מזה, ואילו אם יסבול בזיון יום אחד לא יזיק לו הדבר כלום אלא יועיל לו הרבה יותר מן התענית. (ע"פ העתק כת"י).

הלבנת פנים.

"חלילה וחלילה לדרוש בענין ולכוון על יחיד, מעודי לא עשיתי כזאת, מלבד מה שאינן נכון מצד התורה והמוסר „יכול אפילו פניו מתלבנות" (תלמוד לומר ולא תשא עליו חטא) — גם בזה האדם קונה שנאה למכביר, על כן יחדל נא מזאת". (מתוך מכתב הגר"ס תבונה תש"ג).

ד. תיקון המדות.

"בענין תשובת המשקל אין לי ידיעה, מוזיק לבריאות בדור החלש הלה, ויוכל חלילה לבוא לביטול תורה אשר היא העיקר, הטוב שיחזיק במדת הסבלנות להיות מעביר על מדותיו הרבה וכו', יחזיק בלמוד אבל לא בהפלגה נגד הבריאות". (מתוך מכתב הגר"ס שערי ציון).

*

כנטל החול, להשיב לשואל רפואת הנפש בכתב, ובפרט מרחוק, כי גם ברפואת הגוף לא יעשה כן. למותר לבוא להתראות פנים אל פנים, כי ידיעתנו קצרה להשיב לשואל על רגל אחת, ועל זמן ארוך כבד לשני הצדדים. אין בידינו להעמיס סיגוף הגוף אכילה וכו', והיסוד לפנינו סיגופי המדות, להיות למרבה מהנעלבים וממעבירים על המדות, בריחת הכבוד וכו' ועמל לימוד התורה על כלם. (מתוך מכתב הגר"ס אור-המוסר).

ה. מדות טובות.

מעשה באחד שפגע בר' ישראל סלנטר והעליבו ובא לבקש מחילה מר' ישראל, ר' ישראל לא זו בלבד שמחל לו אלא אף הציע לו את עזרתו לעזור לו בעצה והמלצות. אותו אדם התפעל מאד על כך והשתומם על מדת הענוה והסליחה של ר' ישראל להציע עזרה לאיש שפגע בו והעליבו. ר' ישראל ראה אותו במבוכתו והסביר לו את הדבר: יש לנו כלל בהלכה (כלים פרק כ"ה) „מעשה מוציא מידי מחשבה ואין מחשבה מוציאה מידי מחשבה" וכן הוא הכלל הזה בתפיסת כחות הנפש של האדם, האדם מרגיש צער ובזיון כשמעליבים אותו, ואעפ"י שהוא מוחל לו אחר כך, בכל זאת לא יתכן שלא ישתתיר רושם של תרעומת בלבו עליו, לכן כדי להוציא מן הלב את השנאה ולשוב לאהוב את חברו שפגע בו כמקודם — דרוש מעשה בפועל,

לעשות טוב לחברו בפועל ידיו. המעשה יפעל על האדם להסיר רגש התרעומת שבלבו על חברו. לעקור את השנאה שבלב.
(ע"פ ספר „מעשה אלפס“).

*

כשישב ר' ישראל בקובנה, בתור מגיד מישרים, ושמו הולך לפניו בתור גאון, ומקובל על ראשי העיר — הנהיג שכל דרשן הבא לדרוש בבתי הכנסיות שבעיר, יבוא אליו על מנת שיסדר לו תוכן הדרוש. הסיבה להנהגה זו היתה משום שבאותם הימים עמל ר' ישראל להפיץ את תורת המוסר והנהיג את לימוד המוסר, לכן חשש שמא יבוא אחד הדרשנים וידרוש נגד רעיונו להפצת לימוד המוסר ברבים, וכל עמלו יהיה לריק. פעם אחת אירע שבא לעיר דרשן אחד לדרוש בבתי הכנסת, וכפי הנוהג שהנהיג ר' ישראל בא הדרשן אליו קודם. אותו דרשן היה עז פנים ומחוצץ והתחיל להתוכח עם ר' ישראל, עד שלבסוף גם העיז פניו נגדו בדברים בוטים ומעליבים. משראה ר' ישראל את חוצפתו והעזתו של הדרשן, מיהר ונתן הוראה לראשי העיר למלא רצונו של הדרשן ולתת לו לדרוש בבתי הכנסת. מקורביו של ר' ישראל, שהיו באותו מעמד, הבינו מיד כי ר' ישראל עשה מעשה זה כדי לקיים מצות עשה דאורייתא („ובו תדבק“ ואמרו חז"ל הדבק במדותיו) לעשות טובה עם האיש באותו רגע שהוא חוטא נגדו, כשם שהקב"ה נותן חיים ובריאות לאדם גם כו ברגע שהוא עובר את העבירה וממרה כנגדו. וכן היה ר' ישראל נוהג תמיד. מעשה ההטבה מועיל גם כן להוציא מלב האדם כל תרעומת על חברו שפגע בו ולעקור מלבו את מדת הקפדנות.

(עפ"י הגר"נ אמסטרדם „אור המוסר“).

1. מעביר על מדותיו.

„מעשה בר' אליעזר שירד לפני התיבה ואמר עשרים וארבע ברכות ולא נענה ירד ר' עקיבא אחריו ואמר אבינו מלכנו אין לנו מלך אלא אתה וכו' וירדו גשמים הוי מרנני רבנן, יצאה בת קול ואמרה לא מפני שזה גדול מזה אלא שזה מעביר על מדותיו וזה אינו מעביר על מדותיו“ (העניית כ"ה).

ולכאורה יפלא מאד, הלא המדה הזאת של מעביר מדותיו בלבד תספיק להגדיל מעלת ר' עקיבא על ר' אליעזר, כי ידוע כמה גדולה המדה הזאת שאמרו חז"ל „כל המעביר על מדותיו מעבירין לו על כל פשעיו, שנאמר נושא עון ועובר על פשע, ואיך אמרה הבת-קול „לא מפני שזה גדול מזה“?

ושמענו מפה קדוש אדמו"ר קדוש ישראל זצוק"ל שאמר ליישב, כי הנה בגמ' שבת (ל') איתא: ת"ר לעולם יהא אדם ענותן כהלל ולא קפדן כשמאי, והנה העולם חושב שמעלתו של הלל היתה גדולה יותר ממעלת שמאי, כידוע כמה משובחת היא מדת הענוה וכמה גרועה מדת הקפדנות, ועל כן בעולם האמת ללא ספק מדרגתו של הלל גבוהה יותר ממדרגת שמאי.

אכן באמת זוהי טעות, כי לכאורה יש להתפלא ולהשתומם על סיבת קפדנותו של שמאי, הלא ידוע כי כל בעלי חז"ל, אף בדורות האחרונים ומה גם דורות הראשונים היו דומים למלאכי השרת ~~ממש~~ וקיימו כל התורה כל המדות הטובות שבעולם, ומעתה מאין נבעה סיבת קפדנותו של שמאי? האם ממה שהיה קפדן בטבע, אבל היבצר ממנו לכבוש את מדותיו ולהטותם לחפצו להשתלם במדת הענוה?

אולם ביאור הענין הוא כך, כי זו היתה מסיבת מחלוקת שמאי והלל בדרכי עבודת ה' ית"ש, כי כמו שנחלקו שמאי והלל בכל התורה כן נחלקו בדרכי העבודה אם להתנהג במדת הענוה, או לכבוד התורה צריך להתנהג במדת הקפדנות שמאי היה סובר כי עפ"י דרך התורה צריך אדם להתנהג במדת הקפדנות לכבוד התורה, והלל סבר כי לעולם צריך אדם להתנהג במדת הענוה, וכל אחד החזיק בדעתו והתנהג עפ"י שיטתו, אמנם אם שמאי היה סובר כהלל, שעפ"י התורה צריך אדם להתנהג במדת הענוה, גם הוא היה עניו כהלל, וכן אם הלל היה סובר שעפ"י התורה צריך להתנהג במדת הקפדנות, גם הוא היה קפדן כשמאי, אך במקרה נהייתה הדבר כי שמאי סבר שצריך אדם להתנהג במדת הקפדנות לכבוד התורה והלל סבר שיש צורך להתנהג במדת הענוה וכל אחד נהג לפי שיטתו. שמאי מקבל שכר בעד קפדנותו כמו שהלל מקבל שכר בעד ענותנותו. אחרי ששניהם היו עושין רצונו של מקום עפ"י התורה, נמצא כי מעלתו של הלל לא היתה כלל גדולה ממעלות שמאי, ושם בעולם האמת הם שרויים זה אצל זה ומתענגים בנועם זיו העליון, כל אחד בעד הנהגתו לפי שיטתו, ברם אחרי אשר חז"ל פסקו כהלל ואמרו לעולם יהא אדם ענותן כהלל ואל יהא קפדן כשמאי, הנה עתה מי שמתנהג במדת הקפדנות עונו גדול מאד.

הוא הדבר מה שיצאה בת קול ואמרה: לא מפני שזה גדול מזה אלא שזה מעביר על מדותיו וזה אינו מעביר על מדותיו, אשר לכאורה יפלא מאוד; מה פירוש הדבר שר' אליעזר לא היה מעביר על מדותיו, הכי יפלא ממנו להטות מדותיו לחפצו ולהיות מעביר על מדותיו? אבל לפי רעיונו הדבר מובן כי הנה ידוע כי ר' אליעזר היה שמותי

היינו מתלמידי שמאי והיה סובר להלכה כשמאי שצריך אדם להתנהג במדת הקפדנות לכבוד התורה, ולכן לא היה מעביח על מדותיו, אולם ר' עקיבא היה מתלמידי הלל והיה סובר שצריך להתנהג במדת הענוה ולכן היה מעביר על מדותיו. נמצא כי באמת לא היה רבי עקיבא גדול מרבי אליעזר אחרי שכל אחד היה מתנהג לפי שיטתו כאשר נראה לו עפ"י התורה.

ולזאת, כאשר התפללו על הגשמים — הרי ר' עקיבא שמדתו היתה בדרך הלל, להיות מעביר על מדותיו — נענה מן השמים, מדה כנגד מדה, ברם, ר' אליעזר שמדתו היתה בדרך שמאי ולא היה מעביר על מדותיו — אם אמנם כי יקבל שכר הרבה גם על זה מה שהוא עושה רצון ה' ית"ש לפי שיטתו — אולם כאשר סוף סוף לפי שיטתו לא היה מעביר על מדותיו, לכן אין זו מדה כנגד מדה לעבור על פשעי ציבור, ולכך לא נענה, וזו שאמרה הבת קול: „לא מפני שזה גדול מזה אלא שזה מעביר על מדותיו וזה אינו מעביר על מדותיו" ולכך נענה מדה כנגד מדה (לפי „אורי-ישראל" כח).

י. קצרות.

האדם צריך לחשוך בעצמו בנוגע למעשיו ולא לחפות על עצמו. הרע מכל דבר הוא כשהאדם מוצא לו התנצלות על מעשיו. (עפ"י העתק כתי").

*

הדרך לתיקון המדות היא שיתרגל האדם לעשות היפך רצונו: ואף אם בהתחלה יקשה עליו הדבר, אבל אחרי שיתרגל בזה כמה פעמים יהא לו הדבר קל ויועיל לו מאד לתיקון מדותיו הרעות. (עפ"י העתק כתי")

*

ר' ישראל מסלנט היה אומר: בני, אם אתה צודק בריבך עם חברך, השתדל להשאר תמיד צודק. (עפ"י ספר „מעשה אלפס")

ח. סיוס.

אמרות אלו שבפרק זה בעניני מדות, אינן אלא שורות מעטות ממסכת „מדות" של ר' ישראל שבעל פה. תלמידיו הם שזכו לשמוע ולקבל ממנו מוסריו בדרכי מדות ומהם אנו קבלנו. והנה מה שכותב תלמידו המובהק הגרש"ו מקלם ז"ל אחרי הסתלקות רבו: כשנפטר ר' צבי ברוידא ז"ל אב"ד סלנט, אמר אדמו"ר (ר' ישראל): יש האומרים שבית הדין של מעלה, שהאדם נידון בפניה, מורכב מגדולי אותו דור, אם כך הרי הגר"צ ברוידא ודאי יהיה בין הדיינים בבית הדין

של מעלה, והוא הלא היה מן המחמירין בהלכות שבת: לכן עכשיו אחרי
הסתלקותו עלינו להחמיר ולדקדק יותר בשמירת השבת כן נאמר על
אדמו"ר ז"ל (ר' ישראל) שהוא יושב עתה בבית הדין של מעלה.
הוא היה מחמיר במדות ורוב דבריו היו בעניני מדות, לכן מעכשיו
עלינו לדקדק יותר בתיקון המדות.
(עפ"י כתביו).

בשולי הפרק.

ר' ישראל בבקשת האמת בלימוד התורה אומר: „הטהרה — היא אשר יכנוה החכמים בשם „הכרה מדעית“ וחכמת המוסר בשם התפשטות הגשמיות, היינו שיהיה השכל בודד בלי הרכבתו עם יתר הכחות הנפשיים שבאדם, כי זולת זה נטיות כחות הנפש הם מסכים מבדילים בינו לבין הכרת האמת, אשר גם שיקול הדעת הישר בעוזרה והנטיה תעקמה לצעד בדרך עקלקלות“. יסוד זה היא חכמה עמוקה של חקר כחות הנפש של האדם. רק אחרי ידיעת האדם, הכרת כחות הנפש של האדם בכלל ותכונות נפשו בפרט — אפשר לאדם לברור לו דרך וסדר בלימוד והנהגה. חידוש זה של הצורך בהכרת כחות הנפש של האדם — חוזר אצל ר' ישראל במאמריו ובאגרותיו כיסוד ראשוני. האדם עלול ביותר לנטות מדרך האמת ב„מדות“ שהנגיעה העצמית שולטת בהן, ואדם זקוק לחכמה ומוסר כדי שמעשיו יהיו נקיים מכל שמץ של פניה. ר' ישראל דרש מתלמידיו, חינוך האדם בימי נעורו למדות טובות ועקירת המדות הרעות.

ב„אמת בדין“ אומר ר' ישראל „כי בדין הנטיה עלולה למאד“, בגמ' (כתובות קה') מסופר על חכמי הגמרא שחששו מפני נגיעה קלה בדין. הנגיעה הקלה ביותר כבר משחדת, כחות נפשו של הדין נוטים לצד אחד, הוא כבר משוחד ואינו יכול לשחרר עצמו מנגיעה זו. על האדם לטהר מחשבתו מכל נגיעה „אם ישים האדם לבו ונפשו לטהר מחשבתו עפ"י ידיעתו, היא היא רדיפת הצדק אשר ה' דורש, זוהי לאמתתו של דין מה שהוא גדר האמת אצל דין“ — קובע ר' ישראל יותר מזה אי אפשר לדרוש מהאדם. אין לו לדיין אלא מה שענינו רואות אמרו חז"ל, אבל אין בהתנצלות זאת לאדם באשר הוא אדם, משום נתינת מקום לדיין לפרוק מעליו עול חיפוש האמת וטהרת המחשבה. הדיין צריך להיות שלם במדות ועם כל „היגיעה והאמת הנצרכים לכך“. ועוד בימי ילדותו עליו להתכונן וללמוד תורת האמת ורק בתנאים אלו אמרו אין לדיין אלא מה שענינו רואות“. המאמר בירושלמי סנהדרין — שבאו לר' יוסי בן חלפתא ואמרו לו „על מנת

שתדיננו דין תורה" אמר להם „אני איני יודע דין תורה" מוסבר יפה בדבריו של ר' ישראל שגדר התורה הוא בחינת השכל בלי נטיית הרצון כלל ולכן לא רצה לדון להם.

תורת הנגיעה העצמית היא יסוד במדות — שהאדם נוגע תמיד לעצמו ולכן על האדם לבדוק תמיד את המעשה שלפניו, אם טהור הוא מנגיעה עצמית, אם הוא איננו מוסווה באיזו פניה ונגיעה שאיננו מרגיש בה כלל, והיא פועלת בו ומשפיעה על כוון המעשה, והסכנה כרוכה ביחוד כשמתחלפת לו לאדם הנגיעה העצמית במצוה, שאז היא מסנוורת את עיניו לראות את הרע כטוב כפי שאמר ר' ישראל „הוא חושב שלחילול שם שמים הוא חושש והאמת היא שלחילול עצמו הוא חושש". דוגמא לזה נמצאת במכתב י"ג של ר' ישראל (אור-ישראל) בתור תשובה לאחד שחשש ללכת לבית המוסר מחמת יוהרא וחילול השם „גדר שמירת חילול השם להחזיק יותר בשמירת התורה והמצוה לא למעטה, היא רק תאוה מה שהאדם אינו רוצה שילעגו עליו חבריו. פושטת טלפיה להלבישה במעיל הצדק". בעלי המוסר הזהירו מאד מפני „אפרומע — נגיעה" שמחמת הלבוש הצדקותי שבו עטוף המעשה עלול הוא להחריב עולם ומלואו.

מעשה שמעון העמסוני לפי ההארה המוסרית של ר' ישראל משמש דוגמא של טהרה מפני נגיעת יצר טוב, זו היא טהרת הלימוד כפי שר' ישראל מזכיר בבקשת האמת שבלימוד תורה „סיהיה השכל בודד בלי הרכבתו עם יתר הכחות הנפשיים שבאדם.

הכעס והקפדנות, הגאווה והכבוד — מדות אלו מקורן רע ועל האדם לעקור אותן. עליו לא רק להמנע מהן אלא עליו לעקור את הרע משורשו. בתור תרופה נגד מדת הכעס יעץ ר' ישראל שיעמול האדם במדת ההטבה ותבוא ממילא מדת הכעס על תיקונו. למדנו מדבריו על מדת ההטבה המשמשת תרופה נגדית למדה הרעה: המדה הרעה בטילה על ידי המעשה הטוב.

למדנו מדבריו של ר' ישראל על גסות הרוח, שהמתגאה לא רק שנפסד הוא במדת הגאווה שבו, שהיא תועבה, פסולה וריקנית — אלא שהוא גם נפסד עוד בזה שהוא נידון למעלה כפי שהוא רואה את עצמו. מדבריו של ר' ישראל על הניצוח והעקשנות שהם תולדות הגאווה — למדנו את העצה להתרגל לעשות תמיד היפך הרצון ולהתחיל בדברים קטנים, וישוב לו אחר כך כמו טבע שני.

ב„סיגופי מדות" רואה ר' ישראל מעשה של „תיקון תשובה". ב„מדות טובות" לפנינו שני סיפורים ממדותיו של ר' ישראל

והם משמשים דוגמא ודרך בתיקון המדות, דרך של תיקון מדות רעות
על ידי מעשה טוב. (א) מצד „מעשה מוציא מידי מחשבה” המעשה
הטוב פועל על המחשבה והלב להוציא כל רגש של תרעומת על חברו
מלבו. (ב) מצד המצוה של „הדבק במדותיו” לעשות טוב עם אדם
גם בו ברגע שעושה לו רע. האריך במדה זו הגר”י בלזר בספרו „אור
ישראל” בסיפור מדותיו של רבי ישראל.

פרק שמיני רשמים והנהגות.

א. הדביקות בתורה ויראת שמים. ב. שמחת תורה אצל ר' ישראל. ג. ענות. ד. הדקדוק במצות. ה. הנהגות. ו. חידושי של ר' ישראל. ז. השפעת ר' ישראל. ח. השפעת בית המוסר. ט. הערכות תלמידיו. י. רשמי בעל לשם שבו ואחלמה. יא. פגישת ר' ישראל והמלבי"ם. יב. הרגשה מוסרית. יג. לימוד מוסר. יד. שיחה נאה של הרבנית. טו. רושם ההסתלקות של ר' ישראל. טז. קצרות. בשולי הפרק.

א. הדביקות בתורה ויראת שמים.

„פעם אחת, בטל ילדותי, הלכתי עמו (ר' ישראל) לשוח בשדה מאחורי העיר. אנכי, אשר מוראו היה עלי מאד ממורא רב כזה — לא דברתי אתו מעולם כאחד האדם, לשוח עמו, לספר לו ענינים, רק הייתי עושה אזני תמיד כאפרכסת לשמוע מתק דיבוריו ואמריו, אך היתה לי אז איזו מטרה — ספרתי לו איזה סיפור מעניני התבל. כהתיימי לדבר שאל אותי: האם היתה לך איזו כונה במה שספרת לי או בלא מתכון? אנכי אך החיליתי להגיד לו מטרתי — הפסיק אותי ולא אבה שמוע — אמר לי: אינך צריך לתרץ את עצמך. מה נפקא מינה לי אנכי רוצה רק להעיר אותך על אודות דברים בטלים. הנה כאשר זכינו לראות את מראות ישראל ולהתבונן תמיד על דרכיו ועלילותיו ותנועותיו, על כן לפי השערתנו לא הלך ארבע אמות ברעיון בטל מתורה או יראת שמים“.

(הגר"י בלור אורי-ישראל)

ב. שמחת תורה אצל ר' ישראל.

„אדמו"ר זצ"וקל (ר' ישראל) היה נאנח ומצטער מאוד על פרצת הדור, על קרן התורה והיראה כי ירדו פלאים. פעם אחת, ביום שמחת תורה, התבוננו עליו כי נפלו אור פניו. שאלו אותו על ככה: הלא היום הוא יום שמחת תורה וצריך לשמוח בשמחת התורה? ענה להם במתק שפתיו: הנה אם יהיו לאיש שמחה וצער ביחד משני ענינים נפרדים, הלא בהכרח הוא כי השמחה אשר תרנין לבנו מפרט אחד

תפיג מעט את דאגתו וצערו מהפרט השני, אכן כאשר יהיו השמחה והצער מעניין אחד, כדומה — אחד יש לו בן יחיד נעלה מאד בכל המעלות החמודות, אשר נפש אביו קשורה בנפשו וישמח בו מאוד, וכאשר יקרה מקרה כי זה הבן הנחמד יהיה חולה מסוכן ר"ל — היתכן כי שמחתו בבנו תפיג את דאגתו ועצבונו ממחלתו, הלא עוד נהפוך הוא, כי כל עת אשר יעלה בלבבו זכרון בנו האהוב ומעלותיו החמודות עוד נכפל צער ויגונו. כן הדבר הזה: יש לנו לשמוח בתורתנו הקדושה, אולם לעומת זה יתעוררו רגשי צער כי בעונותינו הרבים התורה היא גוססת ר"ל, הוגיה ומקיימה ישוה וימעטו מיום אל יום, ולזה כל אשר יגביר האדם שמחת לבבו בתורתנו הקדושה ככה יתעורר בקרבו ביותר רגשי צער ויגון ממצבה הנורא כי תרד פלאים אחורנית. אבל בכ"ז הרבה לדברי צוף אמרי נועם איך עם כל זאת יש מקום לשמחה".

(הגר"י בלזר אור-ישראל).

ג. ענוה.

„בבוא אדם גדול לעיר אשר אדמו"ר (ר' ישראל) אבה לבקר בבית משכנו, לא הביט על הנימוס הנהוג בעולם כי האורח יקבל מתחילה פני התושב, אך זירז עצמו מיד לסור למעון האורח לחלק לו כבוד הראוי וכן בגלל איזה ענין הנדרש לו לא יבצר ממנו לסור לבית כל איש. אנכי ראיתי בעיני בהיות אדמו"ר במקום אחד משך זמן ונקרה לשם גם כן אדם גדול נכבד לשמו, אדמו"ר היה צריך אליו בדבר איזה ענין מחפצי שמים והלך לביתו כמה פעמים. האדם גדול הנ"ל מלבד אשר לא קיבל פני אדמו"ר לראשונה עוד לא נהג מדת דרך ארץ לשוב לבקר את אדמו"ר במעונו, כמה מנכבדי הקהל חרה להם מאד בגלל הדבר הזה, כי חשבו לפחיתות הכבוד גם מה שהלך אליו לראשונה, וגם מדוע הלך אליו כמה פעמים אחרי שלא שב לבקר אותו. אחרי זה דיבר עמי אדמו"ר ביחוד אודות זה ועל רוח בני אדם, ומדי דברו נתפעל מאד מאד ואמר לי: בשום אופן אין הדבר נתפס במוחי להבין מה ענין הוא זה — מי ילך לראשונה לקבל פנים ואם ישוב לבקר אותי או לא, בעיני הוא כצחוק הנערים וביחוד כאשר אני צריך אליו באיזה ענין, וכה הרחיב לדבר בחכמה ובהתפעלות רבה ועצומה עד אשר נשתוממתי למראה התפעלותו הגדולה.

(הגר"י בלזר אור-ישראל).

*

במדת הענוה, הנה כגדולתו כן היתה ענותנותו, וכל דרכיו ודבריו ותנועותיו ביראת ה' וענות צדק אי אפשר להעלות על הכתב

ולא יתואר בחרט אנוש. בבחינת עבודת ה' ית"ש לא היה מחשיב את עצמו למאומה, ובדרשותיו אשר דרש, ביחוד לפני תלמידיו כאשר זו היתה דרכו להגיד באמצע בהתפעלות להעיר ולעורר הלבבות — הנה פלגי מים ירדו עיניו על מצבו הרוחני.

(הגר"י בלזר, אור ישראל).

ד. הדקדוק במצות.

דרך עבודתו בקדש, בחלק התורה שבין אדם למקום, הן בסור מרע והן בעשה טוב — היתה בזהירות ובזריזות גדולה, לקיים את כל דברי התורה. היתה מרגלא בפומיה הכתוב: אם תבקשנה כספי וכר או תבין יראת ה' והיה אומר כי הכלל הוא להיות עבודת ה' ית"ש כפי תהלוכות עסקי תבל, והיה מראה כמה דוגמאות מדרכי העסק להשתמש בהם לזהירות וזריזות בעבודת ה' יתב'. פעם אחת שלח מברק מממל לויילנה לחתנו הגאון זצ"ל ביום י"ג ניסן על דבר בדיקת חמץ בחדרו. בקיום מצות עשה של כזית מצה לצאת בו ידי מצוה בלילה הראשון היה מה שנ"ל חומרא בדבר השמורה, והיה איש אחד קוצר בידיו מעט שבלים לשם מצוה ויבש אותם, ואחר הדישה היה מכניס אותם בתיבה קטנה והיה מחזיקו בביתו בבית גנזיו וקודם הפסח טחנו אותם ברחיים של יד ועשה מעט קמח לצאת בו בלילה הראשון ידי מצוה, וכמה גיעות היו בזה, ולפעמים גם הוצאה רבה לפי ערכו.

וראיתי במכתב אחד אשר כתב בהיותו מחוץ למדינה לאחד ממקורביו, על דבר הכנת השמורה למצת מצוה, וז"ל הטהור: „אבקש נא מכת"ר למקול לעשות המעט שמורה על ליל פסח בעדי וכר אל יקמץ כלל בהוצאות הנדרש על זה כי זהו אצלי כמו אתרוג אשר אין בה קימוץ". ובמכתב אחר משנה אחרת כתב בזו הלשון: „אל יחוס על ההוצאה גם על איזה רר"כ לא גרע מצות עשה דמצה ממצות עשה של ארבעה מינים".

(הגר"י בלזר, „אור-ישראל").

ה. הנהגות.

(1) דקדק (ר' ישראל) לקצר זמן נשיאת הטלית של ציצית שעליו, כי דעתו היתה שהציצית (כמדומה) משעת גזיזתם יהיו לשמן וקשה היה לו להשיגו, ואחר כך שמע שהשיגו עכורו ואמר לתלמידים שמי שירצה לקנות ציצית יקח מדוברונא ששם לכל הפחות מעת הטויה לשמן וכאשר ראה שאין רוב הציבור יכולים לעמוד בה לא דיבר עוד (ר' ישראל) מזה.

(2) תפלה של יד (לכל הפחות, כי של ראש כשישא בשוק ויהיה לחוכא ואיטלולא) דעתו (של ר' ישראל) שישאו כל היום (אף בלא הכריכות) ולא רצה שיקילו בזה (ע"י עט"ז ריש הלכות תפילין) ואין לה שייכות עם של ראש.

(3) ממחלוקת ברח מאד מאד.

(4) כט"ו שנים היה (ר' ישראל) אומר תמיד „וחטאתי נגדי תמיד“ על שפעם אחת שכח והיה בכיסו (בשבת) נייר והלא אמרו חז"ל „חייב אדם למשמש בגדיו ערב שבת עם חשיכה“, ועל אשר פעם אחת שכח ולא בדק קודם הפסח המקום שמחזיקין בו מלח — ואעפ"י שעבר עליהם כמה יום הכיפורים.

(5) כל הנהגתו היתה בדקדוק עפ"י השולחן ערוך.
(מתוך כת"י בנו הגר"י ליפקין).

1. חידושיו של ר' ישראל.

...הצווי בתורה בפרשת קריאת שמע „אשר אנכי מצוך היום“ ואמרו חז"ל: „כל יום ויום יהיו בעיניך כחדשים“, — הוא לא כמו שמובן כפשוטו, שישמח בהם כאילו ניתנו היום — אלא כך הוא פירושו שיתבונן בהם בכל פעם בידעה חדשה ובהתבוננות. ובא הצווי הזה בין בקבלת עול מלכות שמים שבפרשה ראשונה ובין בקבלת עול מצות שבפרשה השניה „כאילו היום ניתנו“ ולא כפסקי בעלי בתים אשר נתקיימו בידם רק המצות המורגלות מנעוריהם. וראינו במי שמחדש דעותיו תמיד, הלא מחדש מדעתו חדשות תמיד, כמו אדמו"ר ז"ל (ר' ישראל) חידש לרוב דינים חדשים בדיני ממונות וגם בדיני נזיקין, שהם היו מוזרים אצל הרבה בני אדם, וגם גאוני ארץ בדור הזה אשר ראו זאת תמהו על החידושים הנפלאים שלא נשמעו עד עתה. הוא האיר עיני הגולה בהתבוננות החדשה ובידיעות החדשות, בין ביסודות הדת ופקודיו, לעיין בדיני נזיקין, כמו העיון במאכלות אסורות ובפרט שאין יום הכיפורים מכפר עד ששיב את הגזילה — ובין במדות, עד שיפייס את חברו. ומי שחי בו תמיד דעת רבו, כלומר רק בידיעות וחינוך שקיבל בנערותו, אי אפשר שיהיו חמורים בעיניו דיני ממונות ודיני נזיקין החמורים. ואף גם פיקוח נפשות שלא הורגל בהם, אמירת „אשרי האיש“ ידחה אצלו פקח־נפש היותר גדול, ומכל שכן בדבר שנוגע לממונו ולכבודו ולרצונו — הרי אף הקלה שבהם תדמה אצלו הפקוח נפש היותר גדול, מכיוון שלא הורגל בהם מנערותו בידעה ובמעשה, ולכן בא הצווי: „כל יום ויום יהיו בעיניך כחדשים“, לחדש מדי יום ויום התבוננות חדשה.

(הגרש"ז מקלם)

בהגיע שעתו של הגר"י הורויץ מנוהרדק לבנות ביתו, יצא לעולם המסחר, והיה נוסע לעתים קרובות לרגלי מסחרו לגרמניה. בעברו דרך ממל נפגש פעם עם ר' ישראל סלנטר ז"ל. ר' ישראל הרצה לפניו על יחידים שעסקו בתורה ודרך ארץ ונשארו במדרגתם הרוחנית ואלו יחידים הסגולה שמסרו עצמם רק לתורה ותורתם היתה אומנותם הצליחו ועלו במדרגות גבוהות. הדברים האלו של ר' ישראל נכנסו ללבו ובערו בו כאש יוקדת, עד שהחליט לעזוב את המסחר. את הכסף שהיה בידו, בסכום שמונה מאות רובל לצרכי המסחר החזיר לביתו וקבל על עצמו פרישות. הוא שאל בעצת ר' ישראל היכן לקבוע מקום לימודו ור' ישראל יעץ לו לנסוע לקובנה ולהצטרף לחברת הפרושים, במחיצתם של הגאונים הצדיקים הגר"י בלזר, הגר"א שינקר הגר"צ אמסטרם ז"ל.

(הרב בן חיים הנאמן).

ח. השפעת בית המוסר של ר' ישראל.

בשנת תרי"א, בהיותו (הגר"צ רצ"מ שפירא מגדולי ירושלים) כבן אחד עשרה שנה, בא לחברון חוט אחד מעיר קובנה ויספר לו מהנהגות הגאון האדיר ר' ישראל סלנטר ז"ל, והיה כשמעו את דברי האיש וימהר ולא אחר מלבוא אל אביו ז"ל ויבקשהו לקנות למענו ספר, „מסילת ישרים“, ואביו מלא בקשתו ויקן לו את הספר הזה כחפצו וילמוד בו יום יום שיעור קבוע, עד שנעשה בו בקי כהלכה, ועי"ז רכש לו כל המדות הטובות והמעלות הנשגבות הכתובות בו. הגר"צ צבי מיכל עורר אותנו תמיד להתבונן איך שכל פועל גם למרחקים ולכל דבר יש תולדה ופעולה, ואין להתרפות משום דבר, ולכל זמן כי תעודתו של הגאון ר' ישראל ז"ל פעלה עליו להטבת מצב נפשו הרבה מאד, ואמר שביית המוסר בקובנה הרשימה את פעולתה בחברון.

(ספר צבי לצדיק להגר"מ חרל"פ זצ"ל).

ט. הערכות תלמידיו.

לולא ה' שהיה לנו יאמר נא ישראל, לולא ה' שהיה לנו יאמרו יראי ה'. כי בחמלת ה' על עמו הנה גם בדור האחרון שלח לנו המורה לצדקה, רועה נאמן מושיע ורב להחיות עם רב חיי הנפש, לגהות צרי ומזור לתחלואי הנפשות ולהשיבם לתחיה, הנ' כ' אדמו"ר הרב הגאון הגדול רשכבה"ג, החסיד והענין, אור עולם, המפורסם בקצוי ארץ, מרנא ורבנא ר' ישראל מסלנט וצוקלה"ה, אשר כבר מודעת ומפורסם בתבל כל תוקף גדולתו וצדקתו, חסידותו וענותנותו וקדושתו,

והנה יותר שהיה גאון וחסיד עוד זכה וזיכה את הרבים במדה נפרזה מאד, כי הוא האיר עיני בית ישראל בתורתו ויראתו והיה עמל ויגע כל ימיו להקים את סוכת היראה הנופלת ולהרים את קרנה לחבר אותה אל התורה כמו לפניו בישראל, לרפאות תחלואי נפשות ולהשיב את לבבם לאביהם שבשמים. במתק שפתיו השיב רבים מעון והשביע כל נפש נענה ביראת ה' ית"ש. הוא העמיד תלמידים הרבה ונתן נפשו עליהם להדריך אותם ללמדם דרך ה' ודעת תבונות, לנטוע ולהשריש בלבבם יראת ה' ומדות ישרות ורצויות ולהורותם דרכי עבודת ה' ית"ש. (הגר"י בלזר בהקדמה לספרו „אורישראל“).

*

הנה אנכי הכותב אשר הנני אחד מתלמידיו, וזכיתי לעמוד לפניו ליצוק מים על ידי ולשמש אותו כעבד לפני הרב, וגם הוא קירב אותי מאד, וזכיתי לשמוע דברי אלקים חיים תמיד מפורש יוצא מפיו הקדוש והטהור בדרכי יראת ה' ועבודתו ית"ש, את תוכחת מוסריו בכלל ועל דבר לימוד היראה והמוסר בפרט, את אשר בישר צדק בקהל רב, ואשר היה דורש ביחוד לפני תלמידיו, וכן אשר יחד הדיבור לפני שרידים מתלמידיו אשר ידע אותם כי הם כלים עלולים לקבל שפע ונתן נפשו עליהם לייחד עמהם הדיבור ולהדריך אותם ללמד אותם דרך ה', וכן נתתי אל לבי להתבונן על דרכי עבודתו בקודש עם צדקתו וחסידותו ומדותיו החמודות ואורו עיני מאור ישראל וקדושו.

הן כאשר ב"ה רבים הם כהיום המחזיקים בלימוד היראה אשר לא ראו את האור המופלא אור ישראל וקדושו, ושומעים את דבריו ע"ד חובת לימוד הזה רק איש מפי איש, ע"כ המכתבים האלו (המכתבים של ר' ישראל שפירסם בספרו „אורישראל“) יהיו לעינים כי יפיצו אור נוגה על פני דעתו והשקפתו והחלטתו בדבר לימוד היראה והמוסר, כי החזיק את חין ערכה ופעולתה ועוצם תועלתה למעלה להפליא מאד כי שמש ומרפא בכנפיה להחיש ישע ולגהות מזור לתחלואי הנפשות ובה עולם יושע, וכי יסוד התועלת הוא אך הלימוד בהתפעלות הנפש, וכן כי חיוב לימודה הוא חיוב מקיף לכל הנפשות אחת לא נעדר, וכל איש הזוכה להעיר ולעורר ולהדריך בני אדם ללימוד המהוסר, הנה שכרו אותו ופעולתו לפניו להיות ממציאיקי הרבים אשר באור החיים יאירו וכוכבים לעולם ועד יזהירו.

מלבד כמה הידיעות אשר נמצאו במכתביו בדרכי עבודת ה' ית"ש, הנה הנם חוצבים להבות אש ביראת ה' ית"ש ומלהיבים הלבבות ללימוד היראה והמוסר חודרים כליות ולב גם כי עטו עט סופר מהיר

ולשוננו לשון לימודים עד להפליא וכל הקורא דבריו הקדושים בשום לב יתפעל נפשו ביראת ה' ויקחהו לבבו ללימוד היראה והמוסר. מהמון מכתביו נלמד ונקח מוסר עד כמה מסר אדמו"ר זצ"וקל את נפשו לזכות את הרבים, כי גם בהיותו מרוחק לא שכת ענות עני הנפש ולא הסתיר את אור פניו, לא התעצל מלכתוב מכתבים ולהריץ דבריו אל תלמידיו ואל מקורביו לחזק לבבם ביראת ה' ית"ש וללימוד היראה והמוסר, וכן להעיר ולעורר אותם לזכות אחרים עמהם לחזק ידיים רפות ללימוד היראה והמוסר וברכים כושלות לאמץ למען ללמוד ליראה את ה' ית"ש ולהלך בדרכיו כל הימים.

(הגר"י בלזר בהקדמה לספרו „אורי ישראל“).

*

וכאשר ספו תמו עומדי בפרץ, לא אלמן ישראל והעמיד לבו בדור העבר גדול בענקים, מאיר עיני הגולה בחכמתו ויראתו, הוא ניהו אדמו"ר ז"ל (ר' ישראל), והשאיר לנו הוא ית' ברכה גם כן באהבת רעים „אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו“ וטובים השנים מן האחד, ומכל שכן יותר: וברוב חסדו זכינו לקבל ממנו אף לא ככלב המלקק מן הים. אך עכ"ז רב התועלת גם בזאת ופתח לבו האדם הגדול בענקים אדמו"ר זלה"ה להאיר עינינו שפוני טמוני דברי חז"ל אשר ככוכבים יאירו גם בפשוטם.

(תלמידו הגרש"ו מקלם).

י. רשמי בעל „לשם שבו ואחלמה“.
 הגאון המקובל בעל „לשם שבו ואחלמה“ ז"ל אמר על הגר"י סלנטר ז"ל שעליו ראוי לומר כי לא נהנה מהעוה"ז. כי בכבוד מאס, בצע שנה בתכלית, לאהבת בניו לא נתן מקום בלבו, ושלשת הדברים האלה הם יסוד הנאת האדם בעולם הזה. והוסיף לומר: אם כי לא זכיתי לראותו, למרות רצוני ותשוקתי להכירו ולהתקרב אל האיש המורם הזה — אמנם הייתי משתמט מלבוא אליו, מחשש שמא ימנעני מלעסוק בחכמת האמת אשר בומן ההוא, ביחוד בזאמוט, היתה ההתעמקות בחכמת הקבלה חזון בלתי נפרץ, — בכל זאת זכית להכירו ע"י אחד ממקורביו ביותר, הגר"י נחום זצ"ל (העילוי מדוקשין), והוא מסר לי כל הגה ששמע מפיו הק' ואשר ראוי עיניו, וכשאחרי זמן הציע הגר"י נחום לפני ר' ישראל את חששותי — השיבו ר' ישראל: אדרבה, מעולם לא עלה על דעתי להפריע את מישוהו מדרכו המיוחדת בעבודת ה' שבחר לו לעצמו. אבל גם אז לא אסתייעתא לי מילתא להתראות אתו, כי זמן קצר אחר כך נסע הגר"י לחו"ל.

והוסיף עוד (בעל „לשם שבו ואחלמה“) ואמר: לפי דעתי לא היה להגרי"ס זצ"ל שיטה מסוימת בעבודת ה', לומר „זו הדרך לכו בה“ כי מעומק הרגשתו ומרוב פחדו ויראתו מהדר גאון ה' נמצא תמיד במדרגת התפעלות נובעת, והאות על זה הוא כי גם תלמידיו המובהקים הגה"צ ז"ל לא נשתוו כולם בדרך אחת, כי ישרים דרכי ה' רק „אבן טובה היתה תלויה לו בצווארו וכל הרוואה מתרפא בה“ וגאוני רוח חכמי לב המבקשים את דבר ה' היו מוצאים די ספוקם בהלוך נפשם אשר האציל עליהם מרוחו הגדול, לכל אחד לפי דרכיו ותומת נפשו, בבחינת חזות הכל.

(לפי ספר תולדות בעל „לשם שבו ואחלמה“ להרב ארי' לוינ).

יא. פגישת ר' ישראל סלנטר והמלבי"ם.
סיפר אבי מורי הרה"צ ר' ארי' ליב ז"ל, בשהותו בקינגסברג לשם רפוי העינים — הגיע אבי אביו הגרי"ס באחד הימים לביקור בקינגסברג, והשעה היתה לפנות ערב, ובחוץ היה שלג. מיד התפללו מנחה בציבור באכסניה שבו התאכסן ר' ישראל ותיכף אחרי תפלת המנחה הלך לקבל את פני הגאון המלבי"ם ז"ל וגם אבי ז"ל נלוה לביקור זה. כשנפגשו ר' ישראל והמלבי"ם נפלו על צוואריהם בחבה יתירה, ומה שדיברו ביניהם לא שמע אבי. המלבי"ם שאל את ר' ישראל: מי העלם הזה? אמר ר' ישראל: העלם הזה הוא נכדי המתרפא כאן בקינגסברג. שאל המלבי"ם למה לא בא נכדו אלי? מאז גזר המלבי"ם על אבי שבזמן שהותו בקינגסברג יהיה סמוך על שולחנו. סיפר אבי, כי שולחנו של המלבי"ם היה תמיד מלא אורחים, ובכל פעם ניגש אליו המלבי"ם ובעצמו ובכבודו הגיש לו את המנות בשעת הסעודה, ואמר לו: כבוד התורה הוא זה לכבד אותך, נכדו של ר' ישראל סלנטר אתה, אכול מן הסעודה. למחרת ביקורו של ר' ישראל אצל המלבי"ם שלח המלבי"ם שליח לאכסניה של ר' ישראל לשאול, אם נוח לו לבקר באכסניתו, אבל עוד לפני השכמת הבוקר עזב ר' ישראל את קינגסברג.

(מפי דודי הרב ארי' לוינ).

יב. הרגשה מוסרית.

פעם אחת, כשישב ר' ישראל סלנטר במסכת תלמידיו, נכנס אחד מחשובי בעליהבתים לשאלו איזה שאלה. בתום השיחה נאנח ר' ישראל אנחה עמוקה ולא הבינו המסובין פשר האנחה, וכשנטפלו אליו אחר כך מיודעיו שיבאר להם סיבת האנחה, ענה ואמר: ברגע שהבעל-בית הנכבד בא לפני התביישתי בפניו, כי שרזול הבגד

שלבשתי אותה שעה היה קרוע. ואחר כך נשאתי קל וחומר בעצמי —
אם לפני בשר ודם הכלימה כסתה את פני בגלל קריעה קלה שבשרוול
בגדי, הרי מה גדולה ומרה תהיה הבושה לעולם הבא אם כל הקרעים
והכתמים שבנפש לא יתוקנו בעוד מועד.

(ספר המאורות הגדולים)

יג. לימוד חוסר.

החפץ־חיים ז"ל התאכסן פעם אחת עם ר' ישראל סלנטר
באכסניה אחת, וחדרו היה סמוך לחדר של ר' ישראל. בלילה הטה החפץ
חיים אוון לשמוע במה עוסק ר' ישראל ושמע שר' ישראל חוזר כל
הלילה על מאמר התז"ל: „ודלא יליף קטלא חייב“ (אבות פ"א) הוא
חוזר על זה בהתלהבות עצומה, אבל בקול שקט, כדי שלא לעורר אנשים
משנתם. כן סיפר החפץ חיים מהגאון ר' יהודה מסלונים, שהתאכסן
פעם אחת עם ר' ישראל ושמע בלילה שר' ישראל חוזר בהתלהבות
על הפסוק „את האלקים ירא ואת מצותיו שמור“ כי זה כל האדם
(קהלת י"ב). סיים החפץ־חיים ואמר: ודאי שר' ישראל עמד אז בפני
נסיון לכן חזר כל כך על הפסוק הזה כדי לחזק את רוחו שיוכל לעמוד
בפני נסיון.

(תולדות החפץ־חיים להרב ישר).

יד. שיחיה נאה של הרבנית.

(הרבנית אסתר אשת הגרי"ש ז"ל)

אבינו ז"ל הגאון ר' יהונתן אבלמן ז"ל (מחבר ספר „זכרון
יהונתן) היה רגיל להכנס לביתו של המו"צ דוילנה, הגאון ר' אלי
אלעזר ז"ל, חתנו של הגרי"ס סלנטר ז"ל: ואחרי שקפצו עליו שדכנים
והרבו דברים לפתותו לשבת בצל הכסף, כי על ידי כך יהא בידו לישב
בשקט בצל החכמה, וכל חפצו ורצונו של אבינו ז"ל היה רק להתגדל
בתורה — החל להוקיר רגליו מבית הגאון ר' אלי אליעזר, אבל דר' דו
הרבנית החכמנית מרת אסתר ז"ל (אשת הגרי"ס) בקשה ממנו לבוא
אליה והיא שאלה אותו על מהות השידוך אשר הציעו לפניו, ויספר לה
כי הציעו לו בת עשיר אחד אשר יתן נדוניא סך חמשת אלפים רובל
במזומן ומתחייב להספיק כל צרכי הזוג משך עשר שנים, ולבו נוטה
לכך מכיון שהוא רוצה להשתלם בתורה. אמרה דוד' ללבינו אמנם
כונתו רצויה אבל טועה הוא בחשבון וטעות זו באה לו בגלל מיעוט
ידיעתו בטיב הממון וערכו בעולם המעשה, כי בנוהג שבעולם אין
אדם מגיח מעותיו אצל חברו בחנם מבלי שישתעבד המקבל לאיזה
שעבוד והתחייבות, אם בריבית קצוצה או בדרך ריוח מהעסק אבל

שתהיה כל ההנאה של המקבל — זוהי מילתא דלא שכיח כלל ועתה יתבונן נא: הנה נמצא איש אחד האומר להניח בידו סך חמשת אלפים רובל ונוסף לכך עוד ישתעבד לפרנסו ולהספיק אותו ואת ביתו עשר שנים רצופות שגם זה יעלה לכל הפחות חמשת אלפים רובל, ואיך יחשוב כבודו כי ישקלו לידו עשרת אלפים רובל שהוא הון רב ולא יושם עליו שום שעבוד של נשך ותרבית? עליו לדעת כי כזאת לא תהיה ואמנם נשך גדול יושם עליו כל ימי חייו כי איש כזה האומר להוציא על נשואי בת אחת עשרת אלפים רובל יעלה כל הונו לערך חמשים וששים אלף, ומי שיש לו עושר כזה הרי הנהגת ביתו היא כמנהג בעלי מאה אלף, כנוהג שבעולם, ובתו רגילה במותרות ונחוחות של גבירים בעלי מאה אלף, וכזאת וכזאת תדרוש מאת בעלה כל ימי חייה, וזהו עול הברזל, נשך אכזרי אשר יושם עליו ולא יוכל להמשיך צוארו ממנו כל ימי חייו, ואין בלבול הדעת וביטול תורה גדול יותר מזה. דברים אלה ירדו חדרי לבו של אבינו ז"ל ונער כפיו מתמוך בעושר ויחמוד לשבת בצל החכמה והאמת.

(מתוך הקדמת המחבר לספר „זכרון יהונתן“).

טו. רשום ההסתלקות של ר' ישראל.

ידע כבודו כי מאז הכרתיו (ר' ישראל) לא קרה לי שממה ששמעתי ממנו ואף מפי אחרים שסיפרו לי ממנו דברים קלים בעיניהם אף כמו שיחת חולין, — שלא יהיו לי תמיד למודים נשגבים, ואף ממה שעפ"י השמועה אשר השומע בעצמו לא הבין דבריו, — כי מילתא אמלבושיהו יקרא. אל יעלה בדעת המכירים אותו בשנותיו האחרונות כי הם מכירים אותו, ידעו נאמנה כי טעות זו עלולים הרבה לטעות בו והאמת כי מלבד מה שדרכו בקדש היה מעודו להסתיר מאד מעשיו כאשר ידעתי בבירור שלם, אף גם בהיותו מסור לרבים לא הראה רק מה שנדרש להענין בין בתורה בין ביראה. מי שמכיר אותו באותו הזמן (בסוף ימיו) אינו יודע אותו מאומה עד שידמה שמכיר אותו. אנחנו המכירים אותו משנים קדמוניות שעסק ברבים ידענו כי אין אנו יודעים אותו, לא באמונת נשים וקטנים אבל ע"י בירורים באר היטב. כדומה, שמענו ממנו מאמר והסברנו פנים לפי דרכו ולאחר כמה שנים נתודע לנו מאתו כונה אחרת בזה המאמר אשר לא עלה ולא יעלה כמעט על לב איש. כזה קרה לנו פעמים רבות אין מספר כמעט. לא באתי לספר תהלותיו, לא עלי לספר זאת אף לפי מיעוט ידיעתי אותו. קצרה כמה גליונות לבאר מעט מהם אמנם לא באתי רק להודיע להאנשים המכירים אותו מבסוף ימיו שהם עלולים

לטעות כאילו הם יודעים אותו (והם) מאלה שאינם יודעים אשר אינם יודעים. ואני מאז מרגלא בפומיה כי הוא נשאר נסתר ונעלם מאנשי דורו ורק מעט מעט יודעים אותו.

(מתוך מכתב הגרש"ז מקלם אחרי פטירת הגר"ס)

*

אתמול, במוצש"ק תרומה, באה לאזני השמועה הרעה האימה כי לוקח מאתנו ארון הקודש, עטרת ראשינו, מגיננו אבינו, אדמור"ר רכב ישראל זלה"ה הכ"מ. נסתמו מעינות החכמה. היינו כיתומים ואין אב. אל מי נפנה ואל מי נקוה לשאול דבר? נקומה נא, האחדים הנמשכים לדעתו הקדושה, נתחזק בדרכיו, נלקטה נא אמדותיו המזוקקות, תהיינה חרותות על לוח לבנו בעט ברזל. ממי נשמע וממי נראה קצות דרכיו המזוקקות עפ"י התורה והיראה והמדות גם יחד. נסתמה שיטתו הרוממה אין מי שיחיה אותה. הבה נתחכמה ויעזרנו אבינו מלכנו לאסוף ראשי פרקים מדעתו הרוממה בדרכי היראה, למען לא ישכח מפינו ומזרענו, אולי יעזרנו העוזר ללכת בדרכיו. אנכי מרוב טרדותי אין לי פנאי, לפי מעוט ערכי, להתבונן ולאסוף כעמיר גורנה את קוטבי הגורנה אשר לקטנו מאורו הקדוש. מי יתן ויתעוררו תלמידיו אשר זכו לאורו להתבונן היטב ולקבץ ראשי פרקים וכללי הדברים אשר לקטו מהודו עפ"י התורה והיראה והמדות גם יחד, אשר לא נשמע כזאת מפי אחרים, ואמרו חז"ל (ברכות מ"ג) "קם רב אדא בר אבהה הדר קרעיה לאחוריה וקרע קריעה אחרקנא אמר נח נפשיה דרב וברכת מזונא לא גמירנא" אנן מה נאמר נח נפשיה דרב ולא גמירנא כלל. נפשי בשאלתי מכבוד ידידי ש"ב מעכ"ת אולי יש תחת ידו דברים ממנו אשר בחייו לא רצה לגלות לי והיה צריך להיות בסוד, ועכשיו יוכל לגלות: כגון עניני עסקיו בכלל הידועים לי הרבה, וכהנה אשר יוכל לגלות לי עתה, למען יהיה לי לתועלת: כי כל דבר ודבר ששמעתי ממנו וגם מפי אחרים ששמעו ממנו הלא לנו לתועלת גדולה, כי מילתא אאלבישהו יקרא, ומכל שכן מעשיו בקודש, וגדולה שמושה, ובצמא אנו שותים את דבריו, מי יתן ויגלו כל מעשיו המופלאים, הלא לתועלת גדולה יהיו, יאמין לי אילו הייתי בקו הבריאות היה כדאי לפני לנסוע לכת"ר אולי יגלה לי מה שהיה מכוסה ממני, ולמצוה רבה יחשב, כי אין תועלת גדולה ממעשה רב. מי יתן החכם להתחכם לרשום תולדה של האדם הענק הגדול הלזה, אדמור"ר זלה"ה הכ"מ זכות גדול היה לו. גם אולי כדאי להנמשכים אחריו לקבוע שיעור ללימוד דף גמרא אחד ליום,

לכבוד נשמתו הטהורה, וכולם מסכתא אחת ודף אחד ילמדו כאשר היה קרוב לזה רצונו בחלוקת הש"ס.

(מתוך מכתב הגרש"ז מקלם שנכתב כשהגיעה השמועה על פטירת רבו).

10. קצרות.

לולי הייתי בצל אדמו"ר ז"ל (ר' ישראל), אשר היה ממש מאיר עיני הגולה, לא הייתי לוקח ענינים רמים כאלה מגמרות ערוכות ומקראות מלאים הפלא ופלא, אין לשבוע התפעלות מהם.
(הגרש"ז מקלם)

*

שמעתי מאדמו"ר ז"ל (ר' ישראל) שהג"ר זונדל מסלנט היה רבו מובהק במוסר.

(הגרש"ז מקלם)

*

גאון ישראל ז"ל (ר' ישראל) במכתביו, אינו פוסק לזעוק ולהריע על לימוד המוסר, וכל הזוכרים אותו אין מביאין ראיה ממה שכתב או אמר, "כי לראות האמת בלי מוסר הוא כראיה בלי עינים", — רק מזכירין את מה שראו אותו בשעה שלמד מוסר לעצמו, ותלמידיו אמרו "מי שלא ראה אותו לא ראה יראה מימיו".

(אורי'הל).

*

מסופר על הגר"י סלנטר ז"ל שכשלמד במסכת גיטין את הסוגיא "אין פודין את השבויין יותר על כדי דמיהן מפני תיקון העולם" — פרץ פתאום בבכי, מפני שבחינתו של ר' ישראל היתה שהתורה היתה מעוכלת אצלו, ולכן יצא לו מכל הלכה והלכה יראה.

(חבר מאמרים).

*

הנה את אדמו"ר ז"ל (ר' ישראל) הכ"מ איני ראוי להספידו, כי ידעתי שאיני בר הכי להכיר אפס קצהו, ובפרט כי היה מסתיר תמיד דרכיו: וכמו שאמר עליו הגאון ר' אייזל ז"ל מסלונים שעליו אמר המדרש: ראו בריה שבראתי בעולמי, הכל עמלים להגדיל שמם והוא עמל להקטין שמו. ורק מחמת החיוב אספיד אותו.

(הגרש"ז מקלם)

*

מרגלא בפומיה של הגר' יצחק מלצן ז"ל, שמי שלא שימש
אצל ר' ישראל מסלנט חסרה לו שלימות.
(תנועת המוסר ח"ב).

*

מי הוא אשר אליו נקוה כי יעיר אותנו להשכיל להיטיב, וידך
ישראל מאד. מי יכריע את כף הזכות ביום הדין הגדול והנורא
הבע"ט: אביר ישראל, אבי המעיר תוקף נוראות ימי הנוראים, אב
בחכמת המוסר והתורה גם יחד, ראש לחכמת המדות עפ"י חכמת
התורה — אבדנו בעוה"ה, התבוננו אחי ורעי האהובים גודל ההכרעה
החסרה לנו בעוה"ר ז"ל ביום הדין הגדול והנורא הבע"ט, אם לא
נתעורר להתחזק ביסודות בל תמוט ח"ו, להעיר יסודות הענק הגדול
הלזה זלה"ה הכ"מ — הרי אבדנו אותו ח"ו לגמרי. אם נחיה אותו
לנו ע"י ידיעותיו החדשות אשר השאיר אחריו ברכה, אז שפתותיו
דובבות בקבר ויהיה זכותו חי לנו גם עתה, לקוות להכרעת כף זכויותנו
בתוך כל ישראל, אשר בחייו היה דואג לכלל ישראל, ובלי ספק גם עתה
רצונו וחפצו שתתרחב ידיעת המוסר, לקרב עדת ישורון לתורה
ולקיומה, כדי לחבנו לאביהם שבשמים ואז גם לו גם לנו זכות גדולה
תהיה לנו לעד.

(הגרש"ז מקלם).

*

אדמו"ר ז"ל (ר' ישראל) נהנה מזה מאד, כי הכל שלו; ולא
לחנם שתלו הקב"ה בדור האחרון הזה, לפרסם דרך המוסר ולחזק
אמונה במי שידם רפה, כמאמר חז"ל (יומא ל"ח) „ראה הקב"ה
שצדיקים מועטים עמד ושתלם דור אחר דור", בואו ונחזיק טובה
להאי גברא רבא.

(הגרש"ז מקלם).

*

ראיתי מאדמו"ר ז"ל (ר' ישראל) שהיה מקפיד על תוארים
שכתבו עליו. ונראה שהסיבה להקפדתו היתה שהוא חשש שמא יעשו
התוארים רושם עליו, כי לולא זאת מה טעם היה מקפיד.
(הגרש"ז מקלם).

*

אמר (ר' ישראל) שבכל דרשותיו נתן עצה נוחה להתקבל.
(הגרש"ז מקלם).

*

אודה להשי"ת אשר סבב הדבר לחסות בצל כנפי האדמו"ר ז"ל (ר' ישראל), לטעום מעט מעט מהמאור המוסרי, שלא תמעדנה רגלי ר"ל. זולת הלימוד הזה, לימוד המוסר, אין תקוה לאדם לצאת מרשת התאוה, ומה גם לעמוד על החסרונות הנעלמים ממנו. (הגרש"ז מקלם).

*

הגר"י סלנטר ז"ל הוא לא מן המפורים דברים. כל הגה וכל מלה שהוא מוציא מפיו הוא דן ומחשב קודם, ומצרפם כצרוף כסף ושוקלם כמו במשקל בתי מרקחת. (הנצי"ב ז"ל מולוזין).

*

עפ"י הענק הגדול (ר' ישראל) אשר הגדיל לעשות ולייסד הנשכחות ולחדש כנשר שיטת האדם והתורה גם יחד. בעזרתו ית' אשר זכינו לקבל מאת אדמו"ר זלה"ה הכ"מ, אף לא ככלב המלקק מן הים — יסדנו את הבית הזה, להחזיר עטרה ליושנה. (הגרש"ז מקלם).

*

אנחנו—זה היה אצל אדמו"ר ז"ל (ר' ישראל)—כשידענו שנשמע מה, כדאי היה לנו לילך אף כמה פרסאות, ואף כי ההערה ההיא שהיינו מתעתדים לשמוע טרם ידענוה — אך התשוקה היתה בנו, ובמקום שישנה תשוקה ישנה גם ידיעה, כי מבלעדי הידיעה לא תהיה ולא תולד התשוקה. (הגרש"ז מקלם).

*

דרכי אדמו"ר ז"ל (ר' ישראל) היו חביבות בעיני מאד ורציתי להדמות אליו, כי הכרתי מעט רוחב בינתו חכמתו ויראתו, כל דרכיו היו יפות ונאות אצלי, לכן רציתי להדמות אליו. (הגרש"ז מקלם).

*

ר' ישראל מסלנט ז"ל המציא „קנייטש“ של מוסר, הרעיש עולמות ולחם במסירות נפש להפצתה, ולכאורה מה כל הרעש הזה ומסירות הנפש על לימוד מוסר כמה רגעים ביום, שבעינינו נחשב זה לקטנות? זה אומר לנו שהיה ר' ישראל כלו לשם שמים, ולמדים אנו מזה מה זה „קנייטש“ בתורה וכמה זה מחייב מסירות נפש. (חבר מאמרים).

סיפר הג"ר נפתלי אמסטרדם ז"ל שפעם אחת התעלף ר' ישראל סלנטר, אחרי שתירץ רמב"ם קשה, כשהתעורר מהתעלפותו אמר: אם יש לי כשרונות כאלה הרי מוטלת עלי אחריות גדולה ויתבעו ממני למה איני מחזיר את העולם למוטב.

(תנועת המוסר ח"א).

*

מרגלא בפי הגר"י הורוויץ מנוהרידק — בשעת מבוכה ונסיון — הבה ואתבונן איך היה מתנהג הגר"י סלנטר ז"ל אילו היה מזדמן לפניו נסיון כזה.

(ספר המאורות הגדולים).

*

החפץ חיים ז"ל ראה בר' ישראל סלנטר את מורה הדרך שלו בחיים. הוא היה תמיד מדבר אודותיו ומצטט מדבריו. הוא היה אומר: גדולתו של ר' ישראל היא למעלה מדורו, ומהשמים שלחו אותו לעולמנו להפיץ יראת שמים בעולם. מלאך אלקים קדוש היה ודבריו דברי אלקים חיים חוצבים להבות אש.

(תולדות החפץ חיים להרב ישר).

*

עד כמה העריך החפץ חיים את השפעתו של ר' ישראל — אפשר ללמוד מדבריו שאמר בעת המלחמה העולמית, כשסיפרו להחפץ חיים על המפלה שהנחילו הגרמנים תושבי ממל לצבא הרוסי — שהישקו יין את הקצינים הרוסים אשר התאכסנו בבתיהם ואחר כך הרגו אותם וע"י כך נחל הצבא הרוסי, שנשאר בלי קציניו, תבוסה גמורה אמר אז החפץ חיים שזוהו לימוד זכות על עם ישראל, אם צבא נוחל תבוסה כשנשאר כצאן בלי רועה בלי קציניו, אם כן אינו טענה יכול הקב"ה לטעון כנגדנו הלא אין לנו מנהיגים: יתן לנו הקב"ה לכל הפחות ר' ישראל סלנטר אחד, אבל עתה שלדאבוננו אין לנו כלום מה אפשר לדרוש מאתנו.

(תולדות החפץ חיים להרב ישר).

*

כשנפטר הגר"י סלנטר ז"ל אמר הגאון ר' אליעזר גורדון ז"ל בהספדו, שעל הנפטר חייבים להתאבל כל בית ישראל, הן המחזיקים בשיטת המוסר והן אלה המתנגדים לה. אוהבי המוסר — על אבות רבם שפתח לפניהם דרך חדשה ביראת ה' ואור חדש בהכנתה. ומתנגדי

המוסר — על אשר בהתנגדותם לשיטתו נאלצו להתאמץ ולהוכיח כי אפשר להיות ירא שמים בלי לימוד המוסר.

(ספר המאורות הגדולים).

*

הגר"י הורוויץ ז"ל מנובהרדוק אמר על הגר"י סלנטר ז"ל: ר' ישראל סלנטר דומה לאילן גדול הנטוע בתוך נהר גדול והוא שקוע כולו בזרמי המים האדירים ולמעלה נראית רק צמרתו של האילן.

(ספר המאורות הגדולים).

*

סיפר הגרא"י קוק זצ"ל, שכששמע על פטירת הגר"י סלנטר ז"ל נהג אכילות כדין תלמיד לרב, אף על פי שלא הכיר אותו ולא ראה אותו מעודו, באשר הרגיש שיש עליו השפעה מדרכו ורוחו.

(תנועת המוסר ח"ב).

*

כוספי חזק לפנות לי דרך אדמו"ר זל"ה הכ"מ (ר' ישראל) וקבלתי ממנו שהוא לא רצה ליישב ישובים ולתרץ קושיות שיש עליו, הוא לא אמר טעם על זה, והנראה כי טעמו שזה נגד המדות, כי רצות זאת, משחית האמת ומבלבל רוחו ודעתו של האדם ויצא שכרו בהפסדו. (הגרש"ז מקלם תנועת המוסר ח"ב).

*

בעת שהותו של ר' ישראל בפריז, היה משתדל הרבה לטובת הפליטים מרוסיה, ואמו של הברון גינצבורג היתה פעילה בעזרה למהגרים האלה. פעם אחת אמרה אם הברון שאם יהיה לה הזכות שר' ישראל יבקר אותה בביתה או תהיה מוכנה להשתדל במצוה זו בכפלים. ר' ישראל ביקר אצלה ובירך אותה ולא נשא עיניו להביט בפניה, כי לא הסתכל בפני אשה. כשחזר ר' ישראל לביתו בא אליו חוט עם חתיכת משי, יחד עם שליח נכבד מהברונית בבקשה כי אם ר' ישראל יקבל ממנה את המתנה הזאת הריהי מוכנה לתרום סכום כסף גדול למצוה זו. על כך השיב ר' ישראל: הרוצה שלא ליהנות אל יתנה, ולא קיבל.

(דודי הרב אריה לויין מפי אבי ז"ל).

*

פעם אחת, בשעת ברכת המזון, בברכת רחם — השתפכה הרבנית בדביקות כשאמרה „ווא אל תצריכנו... ולא לידי הלואתם“

אמר לה ר' ישראל במתק שפתיו שפתי חן: הלואי שירצו להלוות לך,
כן גם על זה את צריכה לבקש מהשי"ת שירצו להלוות לך.
(דודי הרב אריה לוין מפי אבי ז"ל).

*

מעולם לא נהנה ר' ישראל סלנטר מדברי תורה ולא עשאה
עטרה להתגדל בה. הרביץ תורה לתלמידיו, וראו אז עוצם גאון תורתו
עד שהעידו עליו שלא ירדו לסוף דעתו. אבל מאז (שנפסקה ישיבתו)
השתמט מאלו שבאו להתפלפל אתו בדברי תורה כדי שלא לבוא לידי
התפעלות ליהנות מדברי תורה או להתכבד בה. ולא עשאה קרדום
לחפור בה — סירב לקבל הצעות למשרת רבנות שהגיעו אליו מהערים
הגדולות.

(מתוך ספר „קדוש ישראל“).

*

בשולי הפרק

לפנינו קטעי מכתבים מתוך כתבי הגרש"ז מקלם שנכתבו עם קבלת השמועה על פטירת רבו. ממכתבים אלו שנכתבו ברושם הידיעה האיומה שנסתלק רבו ר' ישראל, אנו למדים על הקשר שבין התלמיד להרב: גדולתו של התלמיד הגרש"ז שלמד ושימש את רבו, שזה בצמא את דבריו וייקר כל מלה שיצאה מפי רבו: וגדולתו של הרב גדולתו של ר' ישראל כפי שמעריך אותו הגרש"ז ואומר בסוף דבריו: „אני מאז מרגלא בפומי כי הוא נשאר נסתר ונעלם מאנשי דורו ורק מעט מעט אנשים יודעים אותו מעט מעט.

באחד המכתבים כותב הגרש"ז על הצורך באסיפת הדברים ששמעו מפי ר' ישראל, ועל הצורך לרשום תולדותיו, ועל לימוד הש"ס לעילוי נשמתו הטהורה, ומרמז אגב זה על תכניתו של ר' ישראל בחלוקת הש"ס.

ב„חידושו של ר' ישראל" ניתן פירושו של הגרש"ז מקלם על „אשר אנכי מצוך היום" „כאילו היום ניתנו" שפירושו ההתבוננות והחידוש תמיד ולא „כפסקי בעלי בתים" אשר נתקיימו בידם רק המצות שהן מורגלות, ומתוך הסתכלות זו הוא מעריך ומגדיר את חידושו של ר' ישראל בסוגי המצות ובמדות שהאיר את עיני ישראל בחידושו, שגם לגדולים וגאונים היו מוזרים בראשית גילויים.

בפגישת הגר"י הורביץ עם ר' ישראל מתגלה כא השפעתו של ר' ישראל על בן אדם מוכשר לקבל, שכתוצאה מפגישה זו גדל אחד מגדולי המוסר מרביץ תורת המוסר לאלפי תלמידים מיסד ישיבות נובהרדוק. ב„השפעת בית המוסר של ר' ישראל" ניתן ללמוד על ההשפעה של דבר רוחני הפועלת גם במרחקים, וכמה זה מחייב בן אדם לפעול ולזכות את אחרים וביחוד בלימוד המוסר שר' ישראל ראה בזה הצלת נפשות.

הגר"י בלור מהתלמידים המובהקים של ר' ישראל שהיה חביב על רבו כותב: „וזכיתי לעמוד לפניו ליצוק מים על ידו ולשמש אותו כעבד לפני הרב, וגם הוא קירב אותי מאד". הוא מעריך את גדולת רבו, את שיטתו המוסרית, וזיכוי הרבים בעבודה זו.

ב„קצרות" מובאים פנינים יקרים הנהגות יפות ורשמי גדולי הדור.